

James Sydney Ensor

en de kostbare metgezel van zijn eenzaamheid

door Wim Rhebergen

Uitgave Ensorhuis – Oostende

De heer en mevrouw Albin en Emma Lambotte-Protin geven in 1906 de in zijn jonge jaren zo vurige, fantastische, avant-gardistische kunstschilder uit Oostende James Sydney Ensor een harmonium cadeau. Ensor is op dat ogenblik 46 jaar en is vanaf dat moment tot diep in zijn vezels gepassioneerd door muziek. Hij noemt zijn harmonium ‘de kostbare metgezel van zijn eenzaamheid’.

Emma Lambotte-Protin kent hij dan ruim twee jaar. Zij is 28 jaar en schrijft in het Antwerpse weekblad Mephisto kunstkritieken en gedichten. Ze is getrouwd met Albin Lambotte, chirurg in Antwerpen en een groot liefhebber van oude muziek. Emma schrijft over haar eerste bezoek aan het atelier van Ensor het volgende: “Hij is een soort wijze uit het oosten, een Sar, een paladijn of een Assyrische godheid, met zijn huis van ivoor, zijn zwarte krulhaar, zijn volle baard en de superieure manier waarop hij afstand neemt van kleinigheden. Hij is tegelijk angstig en strijdustig, bescheiden en hautain, dapper en ontmoedigd – het lijkt wel alsof hij geen halve gevoelens kent. Zijn ogen, doorgaans zacht en droef gestemd, overwinnen soms hun natuurlijke schuchterheid door een flits van vrolijke ironie of verbeterd misprijzen, wat nog onderlijnd wordt door de laatdunkende trek om zijn mond.” (Min 2008, blz. 187).

Vanaf het eerste moment verstaan beiden elkaar. Op hun knieën kruipen zij enthousiast over de plankenvloer om zijn etsen te bekijken, waaronder de juist gereed gekomen *Hoofdzonden* en de aquarel *De val van de opstandige engelen*. Deze laatste aquarel was tot stand gekomen doordat hij met zijn potlood de oneffenheden van het papier volgde, zoals in 1952 John Cage zou doen bij zijn compositie *Music for Piano*. Elke vlek werd een noot. Navolgers van Cage zijn o.a. Morton Feldman en Earl Brown. Toevalskunst. Mijn vroegere tekenleraar, de heer Peters, merkte op

dat het wel vreemd was dat er bij grote kunstenaars de ‘kwaliteit’ altijd herkenbaar bleef die bij de minder getalenteerden ook bij deze ogenschijnlijk eenvoudige werkwijze jammerlijk blijft ontbreken. Emma Lambotte-Protin heeft veel voor de kunstenaar betekend, ondermeer doordat zij hem in contact bracht met François Franck, een kunsthandelaar en verzamelaar in Antwerpen, die zijn werk hoog schatte en tenslotte eigenaar werd van het controversiële meesterwerk *De Intrede van Christus te Brussel*. In Muzee, het museum van moderne kunst in Oostende, hangen de portretten van James Ensor en Emma Lambotte-Protin, beiden geschilderd door Henry de Groux, naast elkaar en enkele schilderijen van Ensor zelf, waaronder het ontroerende schilderij *Mijn dode moeder* (1915). Even verderop zijn de *Hoofdzonden* te bewonderen.

Het Ensorhuis in Oostende

We worden in het Ensorhuis hartelijk ontvangen door Huguette De Vriendt, medewerker van Muzee, die speciaal voor ons naar het Ensorhuis is gekomen en Joeri Demoor, die later ons op allerlei interessante details wijst. We komen binnen in wat ooit een souvenirwinkel was en lopen enkele trappen naar boven om de huiskamer van de kunstenaar binnen te treden, *een schoon verdiep*, met het geliefde harmonium en daarboven de kopie van *De intrede van Christus in Brussel*. Het oorspronkelijke schilderij heeft hier

sinds dat James Ensor in het huis ging wonen – 1917 – gehangen en is nu in het Paul Getty-museum in Los Angeles te vinden. Het is in 1888 geschilderd en heeft gigantische afmetingen, 2,58 m. hoog en 4,31 m. lang. Een stuk van het gevelbalkon moest worden afgebroken toen het schilderij meer dan veertig jaar later het pand verliet. De Christus op het ezelkje is Ensor zelf, te midden van een groot tumult. Brussel is de stad van de gevestigde orde, van het establishment en de weerzinwekkende kunstcritici, met wie hij voortdurend in conflict was. Een Breugheliaanse stoet trekt door de straten, met de herkenbare gezichten van tijdgenoten, maskers en skeletten, marionetten, vreemde karikaturen en spandoeken met politieke leuzen. Helemaal bovenaan staat in schreeuwend rood: *Vive le Sociale*.

James Ensor achter zijn harmonium

Op 17-jarige leeftijd laat Ensor zich, gestimuleerd door zijn vader, aan de Koninklijke Academie van Schone Kunsten in Brussel inschrijven. Hij houdt het in Brussel slechts drie jaar vol en gaat weer terug naar Oostende, waar hij is geboren en getogen. Hij verzet zich tegen het heersende academisme in de kunst. Hij wil geen dode modellen tekenen, maar het *echte leven*, met de bonte kleuren van het leven zelf. Hij schildert het licht, het Oostendse licht van zee en lucht. Hij krijgt weinig bijval. Hij zegt: “Een hagel kritiek kwam op mij neer; sinds die dagen laat ik mijn paraplu niet meer los.” (Min 2008, blz. 58)

Rond 1885 verschijnen de maskers op het doek, en andere vreemde voorwerpen. Wat bedoelt de schilder als hij de feestelijke vermommingen van het leven tekent, marionetten en carnavaleske attributen, skeletten van dood en spot? Overall komen er maskers: op zijn schilderijen en in het interieur van zijn huis. Oude schilderijen schildert hij over. Hij voorziet zichzelf van een bloemenhoed. *Zelfportret met bloemenhoed*, 1885.

Hij omgeeft zich met objecten, die zo uit zijn souvenirwinkel zijn gehaald, zo uit zijn jeugd. Een veel gebruikt citaat van Ensor, terugziend op zijn kindertijd: “Ook en nog meer zelfs, boeide mij de donkere, griezelige zolder vol afschuwelijke spinnen, rariteiten, schelpen, planten en dieren uit verre zeeën, fraai porselein, afleggertjes met roest- en bloedrode verfvlekken, rode en witte koralen, apen en schildpadden, gedroogde zeemeerminnen en opgezette Chinezen.”

In *De Intrede van Christus in Brussel* komen we alle elementen tegen: leven en dood, ernst, ironie, spot, afwijzing en erkenning, opstand en protest. In de documentaire ruimte van het Ensorhuis zijn prachtige foto's te zien van de tableaux-vivants genomen gedurende het Ensorjaar 1999 door fotograaf Danny de Kievlith. Het schilderij weet de Oostendenaren nog steeds te inspireren. En maandag 20 maart 2005 werd er een carnavaleske optocht georganiseerd, geïnspireerd op “De intocht van Christus te Brussel”, die begon in Oostende en via de trein in Brussel zijn vervolg kreeg. Deze fotosessie, zo vertelt Huguette Devriendt, was enkele jaren geleden te zien in de documentaire ruimte. Volgend jaar, 2010, wordt zijn 150ste geboortedag gevierd.

Zijn muzikale talent

Ensor was overtuigd van zijn muzikale talent. Wanneer hij voor het eerst de piano heeft bespeeld en hoe hij daartoe gekomen is, weet ik niet. Het blijkt echter dat hij al in zijn jonge jaren gevraagd werd om een riedel op de piano te spelen, wat hij maar al te graag deed. In 1899 schrijft Blanche, een dertienjarig nichtje van de Rousseaus, bij wie Ensor regelmatig kwam, haar impressie. “De vreemde muziek... Zij leek op geen andere, op niets ter wereld. Zij klonk dof en hees, - vloeiend als een zuchtje wind, en even licht, o en plots vol leven, hard en hortend, duivels... De klank holde voort, klaterde, kreeg vleugeltjes. Noten kletterden als waterdruppels uit een fontein of knalden als bliksemschichten. Zij kwamen weer recht, stegen op met een zucht en stuiterten neer, grimassen makend, stuiptrekkend.” En dan even later tekent zij aan dat Ensor zijn melodie doorkruist door een *Misere* aan te heffen “met de onzekere stem van een grimmige, onzekere pastoor bij een kist, tussen de kaarsen”. Het gezelschap dat toehoort, komt niet meer bij van het lachen. (Min 2008, blz. 50). Ensor was geen geoefende speler. Hij kon geen noten lezen en improviseerde maar wat. Hij legde zijn handen plat op het klavier en als vanzelf beroerden zijn lange, gestrekte

vingers de zwarte toetsen en het liefst in de hoge regionen van het klavier. “Het lijkt wel of hij voor de witte toetsen bang is”, zegt de componist en conservatoriumdirecteur August de Boeck. Een afgietsel van zijn handen evenals zijn dodenmasker is in het Ensorhuis te zien.

Componist

Hij componeert ook. Voor de notatie van zijn composities krijgt hij de hulp van vrienden. In 1914 vat hij het plan op om een groot werk te schrijven: *La Gamma d'Amour*, met ballet en dans. Het wordt officieel op 27 maart 1924 in de Koninklijke Vlaamse Opera van Antwerpen uitgevoerd. Het decor en de kostuums zijn door hem zelf gemaakt. Hij schrijft spontaan de *Marche des Rotariens Ostendais* als de Oostendse afdeling van de Rotary Club wordt opgericht (1923). Omstreeks 1989 wordt de *Valse caprice* van ca. 1930 (her)ontdekt. Zijn muziek wordt nog steeds uitgevoerd. Zover ik heb kunnen achterhalen is in 1991 in Tokio een cd verschenen, waar *La Gamma d'Amour* op piano gespeeld wordt door Shizu Meda. Brussel Radio maakt in 1999 een opname van Suzanne Deneve op piano met alle werken van Ensor. Hiervan is ook een cd gemaakt, die echter in het Ensorhuis niet meer verkrijgbaar is. Wel kan men zijn muziek horen bij een bezoek. De lithoreeks *La Gamme d'Amour* betekent een belangrijke aanwinst voor de KBC-kunstcollectie.

De pianosuite van *La gamma d'Amour* bestaat uit 6 delen: *Flirt des marionettes*, *Complainte en Berceuse*, *Gamma d'Amour*, *Marche funèbre*, *Enlacements* en *Pour un orgue de barbarie* (straatorgel). Zijn muziek is opgewekt en vrolijk, aangename salonmuziek, popmuziek van toen. De stedelijke fanfare speelt zijn muziek en de beiaardier laat de melodieën van *La Gamma d'Amour* om het uur en het half uur over de stad klinken. Oostende op zijn best: lichtvoetige, ongecompliceerde en amusante muziek in de Kursaal, in de straten en in de lucht en het licht. Hoewel Ensor Richard Wagner een buitengewoon geniale man heeft genoemd, lijkt het er niet op dat deze componist grote invloed op zijn muzikale aspiraties heeft gehad, noch muzikale vernieuwers zoals Claude Debussy en Arnold Schönberg.

Eenzaam?

Over eenzaamheid gesproken. Was hij eenzaam? Hij was niet getrouwd, maar had wel een min of meer vaste vriendin, Augusta Bogaerts, die hij schilderde in de *Bizarre Rokers*, samen met het Victoriaanse schelpenbankje, dat als harmoniumkruk dienst doet. Na 1900 krijgt hij erkenning.

*Uitgave Ensorhuis – Mužee, Oostende
zie ook het schelpenbankje.*

In 1929 wordt *De Intrede van Christus in Brussel* voor het eerst publiekelijk geëxposeerd – in het kritische Brussel en wordt hij in de adelstand opgenomen als baron James Ensor. De groten komen hem opzoeken, Kandinsky bijvoorbeeld (1930). En in 1933 tafelen James Ensor en Albert Einstein samen in restaurant *Au Coeur Volant* in De Haan, een nabijgelegen badplaats. Ja, er komt veel bezoek, en waarover gaat het? Geen gast ontkomt aan zijn harmoniumspel.

*Naamplaatje van het harmonium van James Ensor
– foto Wim Rhebergen*

Het harmonium

Wat kunnen we zeggen over het harmonium dat Ensor van Emma Lambotte-Protin kreeg?

Het harmonium komt uit de fabriek van Merklin-Schütze en is een 4 ½ spel uitgevoerd met percussie.

Op het naamplaatje staat:

Société Anonyme, Paris – pour la fabrication de grande orgues harmonium – Bruxelles, Grand Médaille Londres 1851, Médaille de 1ste cl Paris 1853, Etablissements Merklin-Schütze.

Dispositie

0 Forte	
Sourdine	1 Flûte 8 p
Percussion	2 Clarinette 10 p
4 Basson 8 p	3 Fife 4 p
3 Clairon 4 p	4 Hautbois 8 p
2 Trombone 10 p	Percussion
1 Cor Anglais 8 p	Céleste
	Tremblant
Grand Jeu	0 Forte
E Expression	

Merklin & Schütze waren in eerste instantie twee Duitse orgelbouwers, die reeds vroeg begonnen met harmoniums, orchestrions, melodeons en piano's te bouwen. Pierre Schyven (1827-1916) was hun opvolger.

Louis Huivenaar tekent hierbij aan: "Veel wordt duidelijk als we het serienummer van het instrument zouden weten. Het serienummer kan iets aangeven waardoor duidelijk wordt dat het niet meer onder M & S is gebouwd, maar door Pierre zelf, maar met de oude naamsvermelding. Het naamplaatje is dan met M&S!! We weten dat Pierre Schyven zeer goed op de hoogte was van de harmoniumbouw. Merklin heeft weliswaar niet bij Alexandre gewerkt, maar hij heeft wel zijn principes gehanteerd. In 1855 verkreeg hij Ducroquet Orgelbouw in Parijs, toentertijd het mekka van de harmoniumbouw. Doordat P. Schyven al vanaf 1843 bij Merklin werkte, kunnen we stellen dat het harmoniumgebeuren hem totaal niet vreemd was."

Het jaartal

Louis Huivenaar: "Nu de hamvraag, wanneer is uw instrument gebouwd? Ik heb twee hypothesen. De ene is van rond 1870, het jaar dat P. Schyven zelfstandig de Firma Merklin - Schütze overneemt met de naam Pierre Schyven & Cie. Qua bouw en vormgeving van het harmonium is dit totaal niet vreemd gekozen, daar de modellen van Alexandre, en enige van Alexandre's oud-employees Christophe & Etienne identiek zijn wat betreft de registermechanieken uit de periode 1860 – 1880. Toch geeft het serienummer dan een verkeerd beeld weer! Naar de opuslijst gekeken zou Schyven niet meer dan 3 instrumenten hebben gebouwd in 3-4 jaar.

Ik volg eerder een andere lijn welke ook door enkele andere harmoniumbouwers in de wereld is gevolgd, namelijk de dag, maand en jaar aan elkaar te koppelen als één serienummer.

Volg ik dan weer de opuslijst, dan zie ik dat het jaar 1888 maar één klein pijporgel oplevert met

IIP/21. Dan lees ik ineens *met* # 1788, dus 1 juli 1888. En dit is zeer aannemelijk! Blijft evenwel de registerbouw welke uit een oudere periode (wel beproefd) is voortgekomen.

Harmonium: Pierre Schyven & Cie, Brussel, # 1788 gebouwd 1870 of 1888, palissander meubel, manuaalomvang C – c''', 4 ½ spel met de nrs. 1 t/m 4 en Celeste, grandjeu en expression, totaal verdwenen percussion, en forté, toonhoogte A= 435 Hz, alle tongen zijn nog origineel en van Esteve Paris, twee registerknoppen zijn vastgezet."

Surrealisme in het Ensorhuis, foto Piet Gielen

Vertrek

Bij ons vertrek kijken we nog een keer naar de fraaie maskers in de vitrine. "Zo worden ze tegenwoordig niet meer gemaakt", zegt de enthousiaste mevrouw achter de wat, naar ik aanneem, eertijds de toonbank van de souvenirwinkel was. "Na het carnaval gingen ze bij de vuilnis". Ensor verkocht ze, maar gaf ze ook een plaats in zijn eigen interieur. Op zijn schilderijen gaf hij ze stuk voor stuk een eigen psychologie mee en tilde ze op hoger plan door ze tot iconen van leven en dood te verheffen. Zijn muziek echoot nog in onze oren als we daar staan. Vrolijke tralala. De marionetten dansen. Buiten wordt de gevel opgeknapt en de onderbenen van de mannen bungelen voor het raam. Het blijft surrealisme daar in België.

Ensorhuis, Vlaanderenstraat 27, Oostende

Dagelijks geopend van 10u tot 12u en van 14u tot 17u.

Mu Zee, Romestraat 11, Oostende Elke dag geopend van 10.00u tot 18.00u, behalve maandag.

Citaten uit: **Eric Min, James Ensor, een biografie**, Meulenhoff/Manteau, Amsterdam/Antwerpen 2008, ISBN 978 90 8542 176 4.